

*Sebastian Bernat**

M. Strzyż (red.), Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajobrazowych
Problemy Ekologii Krajobrazu PAEK,
2004, Kielce, s. 289 - 295
ISBN 83-919881-8-X

Dźwięk i muzyka w krajobrazie

“Jakości emocjonalne są specyficzne dla muzyki i jedynie podobne do analogicznych jakości występujących np. w krajobrazie..”.
(R. Ingarden, Studia z estetyki, t.I, s.252)

Związki między dźwiękiem i muzyką a krajobrazem są ważnym przedmiotem badań w zachodniej geografii kultury. W Polsce jednak nie podjęto studiów w tym zakresie. Doszukiwanie się tego typu zależności owocuje różnorodnością przykładów a przez to przyczynia się do pełniejszego przeżywania krajobrazu.

Krajobraz to obszar postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich (Europejska Konwencja Krajobrazowa Rady Europy, 2000). W krajobrazie zespala się elementy przyrodnicze i kulturowe na naturalnie ograniczonym odcinku Ziemi, reprezentujące określone zewnętrzne cechy estetyczno-widokowe. Krajobraz jest zmienny w czasie, jest systemem dynamicznym, podlegającym ewolucji. Na jego percepcję wpływa różnorodność bodźców, których źródłem jest krajobraz, będący efektem określonej ewolucji. Krajobraz jest źródłem doznań estetycznych, które docierają do odbiorcy za pośrednictwem zmysłów odbierających bodźce.

Dźwięk jest jednym z najbardziej intensywnych bodźców. Jest on istotnym czynnikiem porozumiewania się i bogatym źródłem informacji. Odbiór dźwięku jest ważnym składnikiem naszych doznań emocjonalnych (przeżycia estetycznego). Człowiek odbiera go nie tylko słuchem, ale i całym ciałem. Gdziekolwiek przebywa znajduje się zawsze w zasięgu oddziaływania różnorodnych zjawisk dźwiękowych, właściwych dla danego miejsca i czasu. Dźwięk jest obecny w krajobrazie zarówno naturalnym, jak i kulturowym w postaci subtelnych, kojących melodii bądź niepożądanego hałasu. W krajobrazie miejskim przeważnie dominuje wszechobecny hałas przemysłowy, komunikacyjny i komunalny. Natomiast w krajobrazie wiejskim,

* Zakład Ochrony Środowiska INoZ UMCS, seber@biotop.umcs.lublin.pl

związanym z kulturą ludową, dźwięk przenika wszystkie dziedziny życia społecznego. Tutaj też częściej można usłyszeć kojące dźwięki przyrody, jak np. śpiew ptaków, szum wody. Dźwięk występuje w krajobrazie zarówno w postaci surowych, jak i przetworzonych dźwięków, czyli muzyki - "sztuki myślenia dźwiękami". Ogromna większość przedmiotów i zjawisk ma również cechy akustyczne, stanowiące ich istotny element, charakteryzujący ich funkcje. Każde zjawisko akustyczne w przeciwieństwie do wizualnego podkreśla przebieg, zmianę.

Muzyka jest przede wszystkim formą wyrażania wewnętrznego świata człowieka (Przychodzińska-Kaciczak, 1979). Jednak muzykę dźwiękonaśladowczą czy niektóre utwory muzyki programowej można traktować jako zwrócone bardziej ku światu zewnętrznemu. Codzienność jest inspiracją dla muzyki (Danecka-Szopowa, 2000). Każda muzyka jawi się w środowisku muzycznym człowieka, środowisku czasowym wyznaczonym cyklami dobowymi, księżycowymi, rocznymi, w środowisku przestrzennym zagospodarowanym aktywnością człowieka, zorganizowanym w środowisko kulturowe. Ta sama muzyka w innym środowisku staje się inną muzyką, sens jej się zmienia (Bielawski, 1999). Przestrzeń wpływa na muzykę poprzez wielkość i lokalizację, które stają się nośicielami pewnych treści. Muzyka może służyć do nawiązywania kontaktów na odległość (np. w kulturach pasterskich). Muzyka jest wyrazem indywidualnej, grupowej, etnicznej, narodowej czy kulturowej tożsamości.

Muzyka jest sztuką realizującą się w czasie, znaczy to, że utwór muzyczny nie jest nam dany od razu, w całości, tak jak obraz czy rzeźba, lecz staje się i rozwija, dokonuje i konkretyzuje poprzez wykonanie. Percepcja dzieła muzycznego jest więc umiejętnością wiązania, łączenia tego co aktualnie brzmi z tym, co już minęło i wybieganie myślą w przyszłość tej płynącej muzyki, przewidywanie tego, co może nastąpić (Kłosiński, 1995).

Pełniejsze ujęcie „obrazu świata” nie jest możliwe bez udziału czynnika akustycznego. Dźwięk i muzyka wrosły w krajobraz, są jego istotnymi elementami. Wzbogacają go o nowe wartości, przez co wpływają na jego ocenę (Carles i in., 1999). Człowiek w poszukiwaniu piękna, harmonii w krajobrazie, wprowadza do krajobrazu przyjemne dźwięki i eliminuje uciążliwe. Świat dźwięków w ciągu minionego stulecia uległ zasadniczym przeobrażeniom. Współcześnie otacza nas zewsząd wszechobecny hałas. Zanikły niektóre dźwięki natury, jak i harmonijne dźwięki kulturowe – w tym zwłaszcza towarzyszące pracy ludzkiej, związane z określonymi czynnościami i użytowanymi narzędziami. Pozostałe harmonijne dźwięki są zagrożone wyginieciem. Poszukiwanie ciszy i harmonijnych dźwięków jest istotną cechą współczesnych czasów.

Powszechnie przywoływanym przykładem związków geografii z muzyką są inspiracje krajobrazowe w muzyce, czyli odzwierciedlenie piękna krajobrazu w sercu i umyśle twórcy a następnie w utworze muzycznym. Są to wrażenia z obserwacji krajobrazu, niejako muzyczny impresjonizm krajobrazowy oraz własne przeżycia twórcy - muzyczny ekspresjonizm krajobrazowy (Długołęcka, Pinkwart, 1992; Dobrzańska-Fabiańska, 2002). Utwory powstałe pod wpływem inspiracji krajobrazowych są bliższe, łatwiej zrozumiałe niż abstrakcyjne. Prezentacja różnych przykładów symbolicznego przedstawienia krajobrazu w muzyce kształtuje wrażliwość na piękno krajobrazu oraz dostarcza zachęty do zrozumienia jego funkcjonowania. Podobnie istotnym przykładem

zależności dźwięku, muzyki i krajobrazu jest muzyka ogrodowa, czyli muzyka specjalnie skomponowana dla określonych wnętrz ogrodowych (Lichaczow, 1991).

Związek dźwięku i muzyki z krajobrazem zaznacza się również w folklorze, czyli w muzyce wyrosłej z krajobrazu, nawiązującej do głębokiej zależności życia ludzkiego od praw przyrody, zróżnicowanej w zależności od położenia geograficznego i miejsca na mapie kultur muzycznych świata. Współcześnie upowszechnia się festiwale muzyki ludowej, folkowej i ekologicznej, prezentowanej w otwartej scenerii, tzw. muzyki w krajobrazie. Coraz częściej proponuje się także różnorodne imprezy muzyczne, których tłem są interesujące wnętrza krajobrazowe (m.in. ogrodowe).

Dostrzega się, że dźwięk odgrywa zasadniczą rolę w sztuce filmowej, uzupełniając słowo i obraz (Sowińska, 2001). Jest tłem dla przedstawianych w filmie krajobrazów. Poprzez rozwój technik multimedialnych zaczyna się doceniać odbiór multisensoryczny (wielozmysłowy). Do poznawania rzeczywistości nie wystarcza już sam obraz. W kreowaniu rzeczywistości wirtualnej trójwymiarowy dźwięk może być także używany do celów orientacji (Kraak, Ormeling, 1998).

Warto zastanowić się jak wiele jest przykładów obecności dźwięku i muzyki w krajobrazie. Większość z nich umyka geograficznym badaniom krajobrazowym. Są jednak takie przykłady, które zyskują zainteresowanie w zachodniej geografii. Dwie z nich zostaną szerzej omówione w niniejszym artykule. Może niniejszy artykuł przybliży je i przyczyni się do pełniejszego przeżywania krajobrazu.

Organy w krajobrazie

Krajobraz posiada także znaczenie symboliczne – jest niejako “tekstem”, który może być różnie odczytywany i różnie interpretowany. Krajobrazy ukonstytuowane w pojęciu stają się zjawiskami kultury, podlegają dziedziczeniu, ewolucji, przemianom, stanowiąc część duchowego czy intelektualnego dorobku ludzkości (Kolbuszewski 1985). Nie będzie chyba zaskoczeniem doszukiwanie się w krajobrazie również odnośników muzycznych - nazywanie zjawisk, obiektów obecnych w krajobrazie pojęciami muzycznymi.

Termin „organy” jest obecny w krajobrazie w różnych postaciach. Od dawna w terminologii geograficznej (geologicznej) funkcjonuje pojęcie organów geologicznych. W krajobrazie Polski spotykamy określenie organy także w postaci nazw własnych obiektów - form rzeźby nadanych najprawdopodobniej przez miejscową ludność a odnoszących się do różnych genetycznych form rzeźby (mikrorzeźby). W związku z tym wprowadzono pojęcie “organy geomorfologiczne” i podjęto próbę zdefiniowania i sklasyfikowania tego typu form wg procesu odpowiadającego za ich utworzenie (Berna, 2001a).

Organy geomorfologiczne jest to forma mezo- i mikroreliefu powierzchni Ziemi, charakteryzująca się obecnością sąsiadujących ze sobą, stromych form wypukłych w postaci słupów, żeber i przedzielających je form wklęsłych. Występuje najczęściej w obrębie ścian skalnych, choć spotykana jest także w postaci odrębnych form. Powstanie organów geomorfologicznych wiąże się zarówno z procesami egzo- (kras, wietrzenie), jak i endogenicznymi (plutonizm, wulkanizm, ruchy orogeniczne). Odślonienie ich na powierzchni jest najczęściej spowodowane bezpośrednią działalnością człowieka.

Dokonano klasyfikacji tego typu form wg procesu odpowiadającego za ich utworzenie. Wyróżniono: organy krasowe (geologiczne) - kieszeniowato - kominowate formy podpowierzchniowe powstałe w wyniku podpokrywowego wietrzenia krasowego (ługowania CaCO₃), organy magmowe - układ słupów powstałych podczas zastygania lawy odsłonięty najczęściej w obrębie kamieniołomów, charakterystyczny dla Pogórza Kaczawskiego (Pogórze Złotoryjskie), organy tektoniczno-wietrzeniowe – forma reliefu ścian skalnych o strukturze fałdowej (płaszczowinowej), złożonej ze stromo nachylonych warstw o zróżnicowanej odporności w obrębie wschodniego zbocza Doliny Kościeliskiej w Tatrach Zachodnich. Konieczne jest jednak podkreślenie, że z wyjątkiem organów krasowych (geologicznych) nie zawsze i nie wszędzie obiekty o wskazanych cechach (fizjonomii) są określane jako organy.

Zaproponowana klasyfikacja jest uogólnieniem w celach dydaktycznych. Przekazywanie treści (w tym zwłaszcza ekologicznych) jest skuteczniejsze poprzez odpowiednie przeżycie. A to umożliwi kontakt ze sztuką, w tym m.in. poprzez doszukiwanie się znaczenia pewnych nazw funkcjonujących w krajobrazie (m.in. zapożyczonych z terminologii muzycznej) i dokonywanie klasyfikacji naukowej tych nazw. Sprzyja ono poznawaniu całościowemu, także rozumieniu złożonych zjawisk nauki, kultury i sztuki we wzajemnych związkach, integracji sfery emocji, intuicji z intelektualnym stosunkiem do świata, myślenia obrazowego z myśleniem symbolicznym, logicznym, abstrakcyjnym.

Krajobraz dźwiękowy

W dyskusji nad pojęciem krajobrazu Bartkowski (1985) wprowadził pojęcie krajobrazu multisensorycznego jako rzeczywistości psychologiczno-geograficznej, rozszerzając koncepcję fińskiego geografa J.Grano. Krajobraz multisensoryczny określa się jako obiektywnie istniejącą rzeczywistość strukturalno-terytorialną, która postrzegana jest wieloma zmysłami. Geokompleks dostarcza “zbioru sygnałów” za pomocą tzw. kanałów (m.in. fale akustyczne) stających się bodźcami dla receptorów. Dźwięk jest traktowany jako jeden z bodźców, uzupełniający inne doznania zmysłowe. Koncepcja krajobrazu multisensorycznego znalazła między innymi zastosowanie w charakterystyce i planowaniu obszarów turystyczno-wypoczynkowych w strefie podmiejskiej Bydgoszczy (Kowalczyk, 1992). Funkcjonuje także określenie klimat akustyczny środowiska zewnętrznego. Jest to zespół zjawisk akustycznych, wywołanych źródłami hałasu, określonych za pomocą odpowiednich parametrów akustycznych w funkcji czasu i przestrzeni (Pomorska, 1994). Pojęcie klimat akustyczny odnosi się zatem tylko do zanieczyszczenia środowiska hałasem. Do jego pomiarów stosuje się szereg wskaźników ilościowych. Pojęcie klimat akustyczny nie obejmuje natomiast aspektu zróżnicowania dźwiękowego krajobrazu. W związku z tym warto zaznaczyć w polskiej geografii, spotykane także w obcojęzycznych publikacjach geograficznych (m.in. Porteous, Martin, 1985), pojęcie krajobrazu dźwiękowego (soundscape), podkreślając bogactwo informacyjnej treści dźwięku.

Pojęcie krajobrazów dźwiękowych (soundscape) wprowadził muzykolog - R. M. Schafer (1976), określając je jako „landscapes portrayed in sound”. Krajobrazy dźwiękowe składają się ze zdarzeń dźwiękowych (sound events), z których pewne są

dźwiękami rozpoznawczymi (soundmarks). Pomiarów i kartowania krajobrazu dźwiękowego można dokonać w drodze spacerów dźwiękowych (soundwalks), będących formą aktywnego uczestnictwa w krajobrazie dźwiękowym. Celem spacerów dźwiękowych jest uwrażliwienie uczestników na dźwięk, zachęcanie do czynienia krytycznych osądów o słyszanych dźwiękach i ich udziale w równowadze środowiska dźwiękowego oraz kształcenie świadomości własnych dźwięków (głos, kroki, itd.) w kontekście środowiskowym.

Środowisko akustyczne (dźwiękowe) jest również dziedziną zainteresowania szczególnie zachodniej geografii kultury ze względu na dużą różnorodność i dynamikę dźwięku w krajobrazie kulturowym. Prowadzi się badania krajobrazów dźwiękowych (soundscape). Krajobraz dźwiękowy można określić jako kompleks elementów przyrodniczych oraz elementów wprowadzonych przez człowieka na naturalnie ograniczonym odcinku ziemi, będący źródłem aktualnie postrzeganych dźwięków, reprezentujących określone cechy estetyczne i odpowiadających za uzupełnianie widoku o określone informacje (Berna, 1999). Jest on zatem dodatkową – dźwiękową warstwą krajobrazu. Podobnie jak tradycyjnie pojmowany krajobraz charakteryzują go następujące cechy:

- zajmuje wycinek przestrzeni i można go przedstawić na mapie jako efekt spacerów dźwiękowych (soundwalks),
- charakteryzuje się określoną „fizjonomią dźwiękową”, którą można przedstawić na nagraniu audio; jest uzupełnieniem obrazu,
- jest systemem dynamicznym, o sposobie funkcjonowania zależnym od jego części składowych, powiązań między nimi i rodzaju dominujących procesów,
- podlega ewolucji, czyli ma swoją historię (krajobraz dzisiejszy jest obrazem „wczorajszego”, zaś krajobraz jutra powstaje dzisiaj).

Krajobraz dźwiękowy jest indywidualny dla każdego regionu, jest częścią „ducha miejsca”. Wywołane zapamiętanymi dźwiękami a zwłaszcza sekwencjami dźwięków (melodią, muzyką) skojarzenia są spoiwami integrującymi postrzegane scenerie, struktury przestrzenne odwzorowane mapami oraz dotychczasowe informacje o regionie. Krajobraz dźwiękowy stanowi zatem sens, istotę, wizerunek (image) geograficznego regionu.

Wnioski

Ważne jest podejmowanie badań nad dźwiękiem i muzyką w krajobrazie. Badanie przestrzeni dźwiękowej jest bowiem szczególnie zaniedbanym kierunkiem badań geograficznych (Smith, 1997). „Soundscape studium” to badanie związków między dźwiękiem i miejscem, zmiennych regionalnie i czasowo (dźwięk nie obramowuje scenerii, jest dynamiczny, ważny jest kontekst dźwięku). Przypomnieć należy, że badanie zależności między nawet najbardziej odległymi zjawiskami i ich rozmieszczeniem w przestrzeni i w czasie to wyróżnik badań geograficznych.

Człowiek ma prawo do zdrowego (czystego) środowiska akustycznego. Konieczne jest jednak przekraczanie barier: politycznych, biurokratycznych, ekonomicznych i akademickich przy podejmowaniu „soundscape studium” (Karlsson, 2000). To ostatnie możliwe jest przez współpracę naukowców i artystów w walce o zdrowe (czyste) środowisko akustyczne.

Istnieje pilna potrzeba ochrony harmonijnych krajobrazów dźwiękowych. Współczesny krajobraz dźwiękowy jest wyrazem stanu środowiska – zanieczyszczenia hałasem. W ostatnich latach o złym stanie środowiska akustycznego i szkodliwości hałasu alarmują powszechnie dziennikarze (m.in. Markiewicz, 2000). Przez podnoszenie problemu hałasu doceniana jest wartość ciszy oraz wzrasta zainteresowanie środowiskiem dźwiękowym. Warto zatem zachować czytelne gdzieś dziedzictwo harmonii dźwięków natury i kultury. Konieczne jest również kształtowanie świadomości dźwiękowej, zwłaszcza wśród młodego pokolenia. Wsłuchanie się w dźwięki przyrody i harmonijne dźwięki kultury kształtuje w nas wrażliwość ekologiczną. Wrażliwość krajobrazowa, dostrzeganie piękna oraz wartości dźwięku w krajobrazie przyczynia się do właściwego kształtowania krajobrazu i jego ochrony (Berna, 2001b).

"Przyroda pięknem broni się przed zniszczeniem, człowiek wrażliwy chroni więc przyrodę a ona dostarcza mu zjawisk estetycznych do kształtowania owej wrażliwości."
(J. Janeki).

Konieczne jest aby wrażliwość ekologiczna zakotwiczyła się w sercach, w duszy każdego człowieka. Nie można bowiem obejść się bez uczucia miłości, pokory i podziwu do życia, do przyrody, do kultury człowieka. W tym pomaga dźwięk i muzyka.

Relations between sound, music and landscape

Summary

Relations between sound, music and landscape play important role in research in West Europeans cultural geography. Investigation for this kind of relations results in variety of examples and helps to experience landscape in wider scale. Article is trying to present soundscape studies and shows presence music terms in landscape on example form called "organs". Need of researches on relations between sounds and landscape have been emphasized. Showing role of music and sound in landscape should develop sensitivity for landscape which helps in giving proper shape of landscape and its protection.

Literatura

- Bartkowski T., 1985 – Nowy etap dyskusji nad pojęciem krajobrazu. [w:] Czasopismo Geograficzne LVI, z.1. s. 73-79.
Bernat S., 1999– Krajobraz dźwiękowy doliny Bugu. W: Annales UMCS sec.B. vol. LIV, 15. Lublin. S.297-309.
Bernat S., 2001a – Organy w muzyce i przyrodzie. W: Geografia w szkole 2/2001. s.109-114.

- Bernat S., 2001b – Ochrona krajobrazów dźwiękowych w parkach krajobrazowych. [w:] Bezowska G.(red.), Park krajobrazowy i co dalej? Problemy ekologii krajobrazu T.9. UŁ Zakład Gleboznawstwa i Geoekologii, PAEK Łódź. s.113-120.
- Bielawski L., 1999 – Tradycje ludowe w kulturze muzycznej. Instytut Sztuki PAN Warszawa.
- Carles J.L., Barrio I.L., de Lucio J.V., 1999, Sound influence on landscape values. [w:] Landscape and Urban Planning 43. s.191-200.
- Danecka -Szopowa K., 2000 – Od muzyki do etyki. Muzykalność człowieka, muzyczność świata. "Fall" Kraków.
- Długołęcka L., Pinkwart M., 1992 – Muzyka i Tatry. Wyd.PTTK "Kraj" Warszawa -Kraków.
- Dobrzańska-Fabiańska Z., 2002 – Motywy akwaticzne w muzyce europejskiej. [w:] Kołtuniak J. (red.), Rzeki - kultura - cywilizacja - historia t.10, Wyd. Śląsk Katowice. s.15-31.
- Karlsson H., 2000 – The Acoustic Environment as a Public Domain. Soundscape. Winter 2000, vol.I, no.2. s.10-13.
- Kłosiński M., 1995 – Człowiek w sytuacji kontaktu z muzyką. Wyd. Inst. Kultury. Warszawa.
- Kolbuszewski J., 1985 – Krajobraz i kultura. Sudety w literaturze i kulturze polskiej. Wyd.Śląsk.
- Kowalczyk A.,1992 – Badanie spostrzegania krajobrazu multisensorycznego - podstawą kształtowania obszarów rekreacyjnych. WSP Bydgoszcz.
- Kraak M. J., Ormeling F., 1998 – Kartografia. Wizualizacja danych przestrzennych. PWN Warszawa.
- Lichaczow D., 1991 – Poezja ogrodów. O semantyce stylów ogrodowo-parkowych. Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wrocław - Warszawa -Kraków.
- Markiewicz W., 2000 – Na tropach ciszy. [w:] Polityka nr 43 s.84-86.
- Pomorska E. 1994 – Klimat akustyczny województwa lubelskiego. [w:] Wilgat T., Chmielewski T.(red); Diagnostyka stanu środowiska przyrodniczego w województwie lubelskim. s.32-40.
- Porteous J.D., Martin J.F. 1985 – Soundscape. Journal of Architectural and Planning Research, 2(3), s.169-186.
- Przychodzińska -Kaciczak M., 1979 – Muzyka i wychowanie. Nasza Księgarnia Warszawa
- Schafer R.M., 1976 – The tuning of the world. Mc Clelland and Stewart Toronto.
- Smith S.J.,1997 – Beyond geographys visible worlds: a cultural politics of music. Progress in Human Geography, December 1997, vol.21, no.4., s.502-529.
- Sowińska I., 2001 – Dźwięki i obrazy. O słuchaniu filmów. Wyd."Śląsk" Katowice.